

A gazdasági válság és a területi kutatások sokszínűsége – egy konferencia tükrében

Economic crisis and regional studies in diversity – conference reflections

CZIRFUSZ MÁRTON, TAGAI GERGELY

A Magyar Tudomány Ünnepe keretében az ELTE Regionális Tudományi Tanszéke (ez alkalommal a Gazdaság- és Vállalkozáskutató Intézettel – GVI – közösen) 2010. november 27-én ötödik alkalommal rendezett egynapos konferenciát az egyetem lágymányosi campusán. A 2006-os Regionális modellek című konferencia tanulmányai a *Tér és Társadalom* 2007/1. számában jelentek meg, a 2007-ben a térfolyamatok történeti aspektusaira összpontosító rendezvényt 2008-ban Európa egészére kitekintő, majd egy év múlva a társadalom és a térinformatika kapcsolatát vizsgáló konferencia követte. A tavaly ősszel megrendezett esemény érdekes és aktuális témát választva a *Válságról válságra – A gazdasági világválság területi következményei* címet viselte. Az előadók többsége a földrajz- és a regionális tudomány képviselője, így a tudományos diskurzusban a téma területi dimenzióinak kiemelését vállalta fel.

A területi kutatások ezt a szerepet többféle módon is betölthetik – ezt a konferencia előadásainak eltérő jellege is érzékletesen mutatta. Mindez azzal a szemléletbeli különbséggel hozható összefüggésbe, amelynek keretében a válsággal kapcsolatos jelenségek értelmezése megfogalmazódhat. Egyrészt előtérbe helyezhető azon (területi, ágazati) folyamatok nyomon követése, amelyeket a gazdasági válság indukált, amelyek megszakították a korábbi tendenciákat, esetleg átrajzolták a gazdaság térbeli struktúráit. Ezek elemzése viszont a helyzetértékelésen és a közvetlen következmények feltárásán túl hozzásegíthet a válságjelenségek mélyebb értelmezését megalapozó mechanizmusok, hatások magyarázatához is, egyúttal még a lehetséges válaszlépések irányára is utalva. A krízisjelenségek ilyen szempontú megközelítése természetesen eltérő kérdésfeltevést és vizsgálati eszköztárat igényel, mint a területi folyamatok elemzése, de a konferencia egyes előadásai bemutatták a regionális kutatások lehetőségeit ebben a problémakörben is.

A konferencián elhangzott előadások mintegy fele elsősorban a válság-folyamatok területi-ágazati következményeinek elemzéséhez kapcsolódott.

Ezek többsége a magyarországi válságfolyamatokat vette górcső alá, más részük viszont a nemzetközi kitekintés lehetőségét nyújtotta. Ennek érzékletes példaként szolgált Kurkó Ibolya és Nagy Egon előadása, amely Románia esetén keresztül értékelte a válság általános és regionális jellemzőit, de Túry Gábor a globális recessziót a kelet-közép-európai járműgyártás szempontjából interpretáló prezentációja is hasonló szemléletben fogant. Megállapításaik sok párhuzamot jeleztek Magyarország és a szomszédos államok válságbeli helyzete és (tér)folyamatai között, ugyanakkor ezen észrevételek a szóban forgó országok pozicionálását is elősegítik egymás között, a kelet-közép-európai térségen belül. Mindkét aspektus a részben hasonló, másrészt viszont nagyon is eltérő társadalmi és gazdasági adottságok értelmezésében gyökerezik, amelyek a válságfolyamatok lefutását és az országok lehetőségeit befolyásolják.

Magyarországnak és szomszédjainak globális helyzete sok szempontból magyarázza, hogy az adott ország milyen nehézségekkel kell, hogy szembenézzen recesszió esetén – ennek általános hátterét bővebben a konferencia válságmechanizmusokat és -hatásokat interpretáló előadásai érintették. Azonban a lokális adottságok, illetve a válságot megelőző időszakok térfolyamatainak értékelése hasonló módon szükséges lehet. A „Honnan indultunk?” típusú kérdések feltevése azért fontos, mert alapot nyújt egy körültekintő helyzetelemzéshez, ami a válság (területi) jellemzőinek és következményeinek interpretálását tágabb keretbe helyezi. Ennek jegyében a konferencia egyetlen válságfolyamatokat elemző előadása sem szorítkozott csupán a gazdasági recesszió közvetlen eseményeinek és területi hatásainak bemutatására, mindegyik prezentáció nagy hangsúlyt helyezett arra, hogy ezek előzményeiről is valamilyen szintű áttekintést nyújtson.

Kurkó Ibolya és Nagy Egon a rendszerváltozást követő két évtized romániai területi folyamatainak prezentálásán túl a román gazdaságpolitika vállalati és lakossági szektort érintő beavatkozásainak interpretációjával alapozta meg a válságjelenségek értékelését. Túry Gábor a közúti járműgyártás múltját idézte fel, és szembesítette ezt az ágazat közelmúltbeli felfutásával Kelet-Közép-Európában, Lőcsei Hajnalka pedig a munkanélküliség magyarországi területi polarizáltságát alakító tényezőkre tekintett vissza. Szabó Sándor, valamint a Pénzes János – Radics Zsolt szerzőpáros pedig egy-egy régiós példát (Nyugat- és Közép-Dunántúl, illetve Észak-Alföld) állított prezentációja középpontjába, az adott térségek elmúlt húsz évre kiterjedő térfolyamatainak vázlatát nyújtva – egy adott ágazatra (ipar) vagy egy jelenséggörre (foglalkoztatás-munkanélküliség) koncentrálna.

A gazdasági válság „előzményeivel” foglalkozó előadásrészekben olyan gondolati szálak is felbukkantak, amelyek közös elemként összekötötték az egyes prezentációkat. Talán nem véletlenül, hiszen a válságfolyamatok magyarországi és térségbeli következményeinek értelmezésében ezek kifejezetten hangsúlyos elemek. Ilyen például a foglalkoztatottság visszaesésének

gazdasági hatása, ami a munkanélküliségi jellemzőkkel összefüggésben vetíti előre az elmúlt évek recessziójának jellegzetes térfolyamatait. De hasonló „hívószóként” jelent meg a Magyarországra és a többi kelet-közép-európai országra egyaránt jellemző gazdasági dualitás, ami a hazai kis- és középvállalkozói szektor, valamint az exportorientált, külföldi tulajdonú nagyvállalatok kettősségét ragadja meg. E két szektor eltérő lokális adottságokra épít egy-egy országon belül, és különböző mértékben képes bekapcsolódni a globális gazdaság folyamataiba. Mindez meghatározó arra nézve, hogy egy kiterjedt globális pénzügyi-gazdasági recesszió miként jelenik meg egy adott ország ágazati és területi folyamataiban.

A Kurkó Ibolya – Nagy Egon szerzőpáros és Lőcsei Hajnalka megállapításai szerint a válság térbeli és időbeli terjedése – mind Romániát, mind Magyarországot érintően – sajátos jellemzők szerint zajlott (összefüggésben az eddig említettekkel). A recesszió eleinte (mindkét országban) a fejlettebb térségeket érintette, ahol általában a külföldi érdekeltségű nagyvállalatok telephelyei is vannak. Ezek termelészsűkítéssel, létszámleépítéssel reagáltak a globális folyamatokra, a visszaesésre. Mindezek térbeli-gazdasági struktúrára gyakorolt elsődleges hatása az lett, hogy csökkentek az országon belüli területi különbségek, ez ugyan mindössze lefelé nivellálódást jelentett. Ez a folyamat akár az ipari termelést górcső alá véve is felfedezhető – ahogy ezt Szabó Sándor bemutatta –, de még szemléletesebben mutatkozik meg a foglalkoztatás és a munkanélküliség jelenséghöz kapcsolódóan (Lőcsei Hajnalka, valamint Pénzes János és Radics Zsolt nyomán). Több szerző felvetése szerint mindez csak kismértékben alakította át a gazdaság területi polarizáltságát az egyes országokban – főleg a kedvezőtlenebb helyzetű térségek recessziójának kiteljesedésével és elhúzódásával. A rendszerváltást követően kialakult térszerkezeti rendszerek mára mélyen rögzült struktúrákat alkotnak. Ezek formálódását az átalakulást követő gazdasági-területi folyamatok irányították, sokkal jobban felborítva a korábban élő területi elrendeződést, mint az az elmúlt évek válsága nyomán érzékelhető. Azt, hogy például Magyarország egyes térségei milyen esélyekkel nézhetnek szembe egy többéves globális recesszióval, a megelőző évtizedek során kialakult adottságok (foglalkoztatás, gazdaságszerkezet, vállalati struktúra stb.) jelentősen befolyásolják. Míg a prosperáló, nagyvállalatai telephelyeik révén a globális gazdasághoz szorosabban kapcsolódó területek esetében van esély a viszonylag gyors visszarendeződésre (ha erre a nemzetközi gazdasági környezet megfelelő), addig a fejletlenebb térségek amúgy is kedvezőtlenebb adottságai lassíthatják utóbbiak reménybeli kilábalását.

Az előadások másik része a válság területi folyamatainak hátterével, mechanizmusaival, hatásaival, valamint az azokra adható válaszokkal foglalkozott. A prezentációk jól mutatták a területi kutatásokban a megközelítések sokféleségét, amelyek – hasonlóan az előadások előbb bemutatott blokkjához – különböző lehetőséget kínálnak a válság vizsgálatára.

Az e csoportba tartozó előadásoknál talán sokszínűbb térfelfogásokkal találkozhattunk. Bernek Ágnes előadása klasszikus geopolitikai volt, a különböző erőtereket beazonosító, majd azoknak az előadó szerint a válsággal kezdődő új világgazdasági korszakban megváltozó jellemzéséről szólt, így alapvetően „tartályszerű” terekben gondolkodott. Az előadás a BRIC-országokat említve viszont rámutatott arra is, hogy a földrajzi közelségnek és a földrajzi egymásmellettiiségnek nincs feltétlenül a jövőben önálló szervezőereje, így a válságot követően esetleg új geopolitikai szerveződések jelenhetnek meg. A tér tartályként felfogott adatgyűjtési szintként jelent meg – az előbbieken bemutatott előadások mellett – további két prezentációban. Czibik Ágnes a GVI vállalatikonjunktúra-felméréseinek regionalizált eredményeit ismertette, Stárics Roland pedig a hazai munkahelyteremtő és munkahelymegtartó támogatásokat regionális, illetve kistérségi szinten elemezve tudatosították azt, hogy a válság folyamatai, hatásai és a rájuk adott válaszlelések területi egyenlőtlenségeket mutatnak és termelnek újra.

A válságfolyamatok vizsgálatában a relacionista térfelfogás hasznosságára a legjobb példát Gál Zoltán hozta, aki a válság során és az azt követően újarajzolódó pénzügy(piac)i terekről beszélt. Az előadó egyrészt bemutatta a pénzügyi információs hálózatok kutatásának szükségességét, másrészt a virtuális és a „valós földrajzi” terek együttes elemzésével (például az információ aktív térformáló szerepére utalva) a közelség és távolság fogalmainak komplex újraértelmezése mellett is érvelt.

A konferencia második csoportjának előadásai a lépték fogalmának értelmezéséhez és újraértelmezéséhez érdekesen járultak hozzá. Bár egyes előadások jórészt egyetlen területi szintre összpontosítottak (például Bernek Ágnes globálisan foglalkozott a nemzetállamokkal, Czibik Ágnes regionális, Uzzoli Annamária jórészt megyei, Stárics Roland pedig regionális és kistérségi szinten mozgott), mások – hasonlóan a válságfolyamatokat elemző előadások egy részéhez – több területi szintet kapcsoltak össze. Gál Zoltán a pénzügyi válság folyamataiból kiemelte, hogy a Lehman Brothers a hitelek újracsomagolásával valójában globális szintéren skálázta újra a hiteleket, amelyekből e folyamat során eltűnt a helyi (egyesült államokbeli) információtartalom, illetve hogy a pénzügyi világban a lokális–globális dichotómia feloldódik (amit jól példáz az HSBC banknak az előadó által bemutatott jelmondata: „The world’s local bank” – „A világ helyi bankja”). Szintén a léptékek összekapcsolódását támasztotta alá közvetve Czibik Ágnes előadása, amelyben a (lokális léptékű?) vállalatok válaszreakciói közül kiemelte az új piacok (térségeket összekapcsoló, de léptékeken is átfelölő) keresését mint a bérek befagyasztásánál is hatékonyabbnak bizonyult megoldást. A Boros Lajos és Pál Viktor szerzőpáros a válság folyamataira adott válaszlélepeket különböző területi szintekhez kapcsolva (globális szint: IMF, G20; regionális integrációk: EU, NAFTA; nemzetállamok; helyi szint) gyűjtötte össze, ezen keresztül mutatva be a válság léptékeket szelektíven átfarmáló szerepét, valamint a válságintézkedések

földrajzi sokszínűségét. További érdekes vizsgálati témát jelenthetne ennek kapcsán a léptékek válságintézkedéseken keresztüli létrehozásának, megerősödésének-megerősítésének, újratерemtésének részletes elemzése, ami túlmutatna a fogalom hagyományos, „tartályosított” megközelítésén.

Az előadások második blokkjának visszatérő témái voltak a biológiai hasonlatok, amelyekkel a válság nem-emberi folyamatait az előadók élővé tették, a válság kezelését egy beteg élőlény gyógyításához hasonlították. Bernek Ágnes az átformálódó geopolitikai régiók ismertetésekor Mackinder szívátjék (heartland)-fogalmát használta, amelynek létjogosultságát azonban csak további kutatások dolgozhatják fel. Értelmezhetjük-e például a válságfolyamatokat olyan módon, hogy a dobogó szívet (az atlanti és eurázsiai erőteret) támadta meg a válság, annak leállása pedig az egész világra kihatott? Lehetséges-e, hogy elegendő a szívet újraéleszteni, amivel automatikusan újraindul az egész test, az egész világ? Gál Zoltán előadásában a válság terjedésének földrajzi tanulságait egy fertőzéssel párhuzamosította, amelynek létezik gócpontja (ezek az előadó szerint bizonyos intézmények, nem pedig térségek), és amely fertőzés bizonyos (pénzügyi) szereplők által többek között a földrajzi közelség törvénye szerint terjed. Boros Lajos és Pál Viktor (utóbbi egészség-földrajzi kutatásai nyomán talán nem meglepő módon) a válságra adott reakciókat több csoportra osztotta, egyesek „tüneti kezelésekkkel” operáltak, másoknak megelőző módon az immunissá tétel volt céljuk.

E biológiai metaforáknak nemcsak a válságfolyamatok kapcsán, hanem a társadalomföldrajzban, illetve a mindennapi földrajzi képzeinkben is jelentős szerepük van, amelyet számos kutatás dolgozott fel az elmúlt évtizedekben. A válsággal összefüggésben azonban az a tény adja meg e hasonlatok élet vagy éppen létjogosultságát, hogy – amint Uzzoli Annamária előadása bemutatta – a gazdasági és pénzügyi válság a foglalkoztatási krízisen, a munkanélküliségen keresztül rizikóhelyzetet teremtett az egészségügyben, mindannyiunk egészségi állapotában is, azaz a válság materiális, de nem-emberi folyamatainak vannak inherensen élő vonatkozásai.

Összefoglalva, a válság folyamatai, valamint a rájuk adott válaszlépések a legtöbb előadó szerint területi vonatkozásokban is vizsgálhatók. Ez az álláspont nem csak egy legitimációs eljárás, amellyel a földrajz- és a regionális tudomány bizonyíthatja, hogy van saját mondanivalója a gazdasági válság témájában. Sokkal inkább azt gondoljuk, hogy a területi kutatásoknak fontos szerepe van a válság területileg differenciált és tereket újratерmelő folyamatainak bemutatásában, a közvélemény és a gazdaságpolitikai döntéshozók informálásában. Ebből a szempontból a konferenciát eredményesnek tartottuk, hiszen „befele” és „kifelé” is jól mutatta, hogy a válság kapcsán van mondanivalónk, és szükség is van arra, hogy megszólaljunk.

A konferencia előadásainak vázlatai megtalálhatók a <http://regionalis.elte.hu> weboldalon, a Rendezvények menüpont alatt.